

Položaj osoba s intelektualnim teškoćama u društvu

Paić, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:049675>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-18**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Ana Paić

**POLOŽAJ OSOBA S INTELEKTUALNIM
TEŠKOĆAMA U DRUŠTVU**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA
Diplomski studij socijalnog rada

Ana Paić

**POLOŽAJ OSOBA S INTELEKTUALNIM
TEŠKOĆAMA U DRUŠTVU**

DIPLOMSKI RAD

Izv. prof. dr. sc. Marko Buljevac

Zagreb, 2022.

Sadržaj:

1.Uvod.....	1
2.Intelektualne teškoće.....	4
2.1. Klasifikacija	5
2.2.Adaptivno ponašanje.....	6
3.Socijalizacija i integracija.....	8
4.Zapošljavanje	12
4.1. Samostalnost i ekonomska neovisnost.....	16
4.2.Mjere socijalnog uključivanja.....	17
5.Roditeljstvo	20
6.Siromaštvo	24
7.Uloga socijalnog rada	26
8.Zaključak	29
Literatura.....	31

Položaj osoba s intelektualnim teškoćama u društvu

Sažetak:

Život na margini društva nerijetko je bilo obilježje osoba s intelektualnim teškoćama. Bile su odbačene i bez prava glasa. Ni danas situacija nije puno bolja, izjednačeni su na papiru, a stvarnost i dalje zaostaje. Napretkom tehnologije pojedinac se promatra kao individua sa različitim potrebama. Osobe s intelektualnim teškoćama pokazuju najviše poteškoća u prijelazu iz adolescencije u odraslu dob. Odrastanje podrazumijeva zaposlenje, osamostaljenje, odlazak od roditelja, zasnivanje obitelji. Radna sposobnost je pretpostavka za brak, za spremnost skrbi o drugoj osobi. Izostanak posla stvara materijalnu deprivaciju koja narušava obiteljske odnose. Materijalna deprivacija je korak prema siromaštvu koje predstavlja ugrozu za samog pojedinca, a time i za obitelj. Socijalni radnik osobi s intelektualnim teškoćama može pružati pravnu pomoć u situacijama kao što je pomoć pri prikupljanju potrebnih dokumenata kako bi ostvarili određena prava ili biti posrednik u razgovoru s višim tijelima. Oni u pravilu im pomažu u informiranju o pravima i pomažu im u ostvarivanju istih.

Ključne riječi: intelektualne teškoće, osobe s intelektualnim teškoćama, odrastanje, zaposlenost, roditeljstvo, siromaštvo

The position of people with intellectual disabilities in society

Abstract:

Life on the margins of society has often been a feature of people with intellectual disabilities. They were rejected and without the right to vote. Even today, the situation is not much better, they are equal on paper and the reality is still lagging behind. With the advancement of technology, the individual is viewed as an individual with different needs. People with intellectual disabilities show the most difficulty in the transition from adolescence to adulthood. Growing up means employment, independence, leaving one's parents, starting a family. Working ability is a prerequisite for marriage, for the willingness to care for another person. Absence of work creates material deprivation that disrupts family relationships. Material deprivation is a step towards poverty that poses a threat to the individual and to the family. A social worker can provide legal assistance to a person with intellectual disabilities in situations such as assistance in gathering the necessary documents to exercise certain rights or be a mediator in discussions with higher authorities. As a rule, they help them to inform about their rights and help them to exercise their rights.

Keywords: intellectual disabilities, people with intellectual disabilities, growing up, employment, parenting, poverty

Izjava o izvornosti

Ja, __Ana Paić__ pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

__Ana Paić, v.r.__

1. Uvod

Opće poznato je da se nepovoljni položaj osoba s intelektualnim teškoćama provlači od povijesti pa sve do danas. U prošlosti su živjele na marginama društva bez prava glasa i ravnopravnog sudjelovanja u društvu (Najman Hižman i sur., 2008.). Nerijetko su bile i nepoželjne u društvenim krugovima (Teodorović i Bratković, 2001.). Termin intelektualne teškoće tijekom povijesti je mnogo puta bio preimenovan, tako je do kraja dvadesetog stoljeća bio aktualan termin mentalan retardacija, a danas u većini zemalja je prihvaćen termin intelektualne teškoće (Shree i Shukla, 2016.). Osim promjene njihovog naziva, a samim time i položaja u društvu dolazi i do smanjenja institucija i integriranja osoba s intelektualnim teškoćama u zajednicu (Rozman, 2007.). U instituciji oni nisu imali mogućnosti učiti svakodnevne aktivnosti i vještine koje bi im bile od značaja, tomu je razlog manjak osoblja i kućna pravila institucije koja nalažu poslušnost (Begić, 2016.). Samim njihovim prelaskom u zajednicu značilo je da se trebaju promijeniti pristupi u sustavu socijalne zaštite (Rozman, 2007.), više se ne naglašava različitost već se naglašava sličnost između osobe s invaliditetom i ostalih (Leutar i sur., 2015., prema Zadković, 2019.).

Prema Zakonu o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba s invaliditetom i Fakultativnog protokola uz konvenciju o pravima osoba s invaliditetom (NN, MU, 6/2007., 5/2008.) navedena su sljedeća prava: jednakost i nediskriminacija, podizanje svijesti, pristupačnost, pravo na život, jednakost pred zakonom, zaštitu i sigurnost, pristup pravosuđu, osobnu slobodu i sigurnost, slobodu od mučenja ili okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, sloboda od izrabljivanja, nasilja i zlostavljanja, zaštita osobnog integriteta osobe, sloboda kretanja i državljanstvo, neovisno življenje i uključenost u zajednicu, osobnu pokretljivost, slobodu izražavanja i mišljenja, te pristup informacijama, poštivanje privatnosti, poštivanje doma i obitelji, obrazovanje, zdravlje, osposobljavanje i rehabilitaciju, rad i zapošljavanje, primjereni životni standard i socijalna zaštita, sudjelovanje u političkom i javnom životu, sudjelovanje u kulturnom životu, rekreaciji, razonodi i športu.

Iako su danas doneseni brojni zakoni koji se odnose na osobe s invaliditetom i usvojene su brojne deklaracije i konvencije o ljudskim pravima, osobe s invaliditetom i dalje

navode kako su stigmatizirane u društvu (neuvažavanje zahtjeva osobe, procjenjivanje osobe kroz invaliditet, niska očekivanja od strane drugih, otvaranje radnih mjesta namijenjenih samo toj populaciji, preispitivanje roditeljskih kompetencija) (Buljevac i sur., 2012.).

Johnson i Boxall (2021.) u svom radu su se dotakli važnosti dokumenata, deklaracija, zakona, propisa i sl.. Iz svega istraženog došli su do zaključka da koordinirani pristup, proizvodnja, distribucija, pohrana i pregled takvih dokumenata koji uključuju osobe s intelektualnim teškoćama i njihove obitelji itekako pospješuju njihov položaj u društvu. Nadalje, daju smjernice kako maksimalno iskoristiti takve dokumente, odnosno na koji način postići da bude uključeno što više ključnih potreba osoba sa intelektualnim teškoćama. Smatraju da je bitno podržati osobe s intelektualnim teškoćama i njihove obitelji u izradi popisa najvažnijih područja koja bi trebala biti pokrivena dokumentima. Također da je bitna suradnja istraživača sa istraživačkim organizacijama, urednicima časopisa, osobama s intelektualnim teškoćama i njihovim obiteljima, te pružateljima usluga za razvoj kvalitete standarda za radna mjesta koja se odnose na intelektualne teškoće.

Pogrešna je pretpostavka da osobe s intelektualnim teškoćama zaostaju u svemu za svojim vršnjacima. Tako mnogi smatraju da osobe s intelektualnim teškoćama nemaju seksualne potrebe, a u slučaju da ih imaju da su neprimjereni pri iskazivanju istih (Craft, 1983., prema Poredoš Lavor i Radišić, 2020.). Osobe s intelektualnim teškoćama imaju jednake seksualne potrebe kao i osobe bez intelektualnih teškoća (Mitchell i sur., 1978., prema Aunos i Feldman, 2002.).

Ono što mnogi zaboravljaju je da svi gradimo socijalne vještine od početka kroz odnose s drugima. Neovisno jesu to naši vršnjaci, roditelji ili stručnjaci. Ukoliko su osobe s intelektualnim teškoćama od početka ravnopravno uključene u zajednicu oni će razvijati socijalno zadovoljavajuća ponašanja (Poredoš Lavor i Radišić, 2020.). Termin „vječna djeca“ koji se veže za osobe s intelektualnim teškoćama sputava njihovo razvijanje i ostvarivanje potencijala (Pisaro, 2017.) .

Socijalni radnici tijekom svoje karijere se susreću s različitim skupinama korisnika, među kojima su i osobe s intelektualnim teškoćama. Tijekom svoga rada trebaju

odgovoriti na individualne potrebe korisnika i omogućiti im ostvarenje istih (Buljevac i sur., 2020.).

U ovom radu osvrt će biti na dvije negativno percipirane društvene uloge osoba s intelektualnim teškoćama, a koje ukazuju na njihov položaj u društvu. No ponajprije u daljnjem tekstu će se osvrnuti na to što su intelektualne teškoće i kako se kroz povijest odvijalo njihovo uključanje u zajednicu i koji modeli su tom pripomogli. Dvije negativno percipirane društvene uloge su uloga roditelja i uloga pripadnika svijetu rada. Iako sve više istraživanja ukazuje na pozitivne aspekte, oni su i dalje marginalizirani i u prvi plan se stavlja njihov invaliditet. A sve to utječe na siromaštvo koje je veliki rizik nastanka intelektualnih teškoća kod djece, a i veliki rizik cjeloživotnog ostanka u njemu osoba s intelektualnim teškoćama. Na kraju je dan osvrt na ulogu socijalnog rada i socijalne skrbi u kontekstu osoba s intelektualnim teškoćama.

2. Inteliktualne teškoće

Ono što karakterizira osobu s intelektualnim teškoćama je smanjenje kognitivnih i adaptivnih sposobnosti. Ona se očituje kroz mogućnost stjecanja, usvajanja i primjenjivanja novih znanja u odnosu na opću populaciju (Shree i Shukla, 2016.).

Prema DSM-IV upotrebljava se stigmatizirajući termin mentalna retardacija koju karakterizira ispodprosječno intelektualno funkcioniranje s kvocijentom inteligencije 70 ili niže. Karakteristika intelektualnih teškoća je da su nastale prije osamnaeste godine života (American Psychiatric Association, 1994., prema Škrobo i sur., 2016.). Danas se definiranje intelektualnih teškoća svodi na smanjeno intelektualno i adaptivno ponašanje pojedinca. Te se intelektualne teškoće definiraju kao: "...značajno ograničenje u ukupnom životu pojedinca, karakterizirano bitnim ispodprosječnim intelektualnim funkcioniranjem koje je istodobno popraćeno smanjenom razinom u dvije ili više adaptivnih vještina. Područja adaptivnih vještina su: komunikacija, briga o sebi, stanovanje, socijalne vještine, samousmjeravanje, zdravlje i sigurnost, funkcionalna akademska znanja, slobodno vrijeme i rad..." (Hrvatski savez udruga osoba s intelektualnim teškoćama, 2014.). Mogu biti utvrđene lake, umjerene, teže i teške intelektualne teškoće.

2.1. Klasifikacija

Ograničenja intelektualnog funkcioniranja se razlikuju po stupnju oštećenja, te tako imamo blage, umjerene, teže i teške intelektualne teškoće (Katz i Lazacno-Ponce, 2008.). Ograničenje intelektualnog funkcioniranja se prikazuju pomoću kvocijenta inteligencije (Skoko, 2019.).

Prema Hrvatskom savezu udruga osoba s intelektualnim teškoćama (2014.) kvocijent inteligencije kod lakih intelektualnih teškoća iznosi 50-69. Mnogima od njih nije potrebna podrška i žive samostalno dok neki ovise o pomoći drugih. Potrebna razina podrške uvjetovana je individualnim karakteristikama pojedinca. Kroz život ostvare se kao roditelji, zasnaju radni odnos i ostvare socijalne kontakte. Umjerene intelektualne teškoće IQ 35-49, prisutnost nerazumijevanja socijalnih odnosa s drugima, potrebna podrška tijekom života, samostalni u vlastitoj higijeni i svakodnevnom oblačenju. Teže intelektualne teškoće IQ 20-34, potrebna stalna pomoć okoline, problemi s komunikacijom, nemogućnost rada. Teške intelektualne teškoće IQ ispod 20, nemogućnost samostalnog življenja.

2.2. *Adaptivno ponašanje*

Osobe s intelektualnim teškoćama potrebno je gledati kao zasebnu individuu, te je iz tog razloga nastao pokret samozastupanja koji normalizira njihov karakter, emocije i potencijal (Bigby i Frawley, 2018.). Krivo je mišljenje da bi se materijalnom, ideološkom i kulturnom promjenom zajednice intelektualne teškoće iskorijenile (Bigby i Frawley, 2018.). Kako bi se stigma smanjila i kako bi osobe što neometanije sudjelovale u društvu bitno je adaptivno ponašanje. To je skup vještina koje je osoba tijekom života naučila kako bi svakodnevno funkcionirala (Begić, 2016.). Adaptivna ponašanja su briga o zdravlju, nesmetana komunikacija, mogućnost samostalnog stanovanja, radne sposobnosti, slobodno vrijeme...(Skoko, 2019.). U definicijama intelektualnih teškoća nalazi se često izraz „intelektualno funkcioniranje”. To dovodi do netočnog zaključka da se intelektualno funkcioniranje i adaptivno ponašanje treba promatrati paralelno, odnosno njihova ograničenja u ponašanju (Tassé i sur., 2016.). Intelektualne teškoće prikazuju se kroz četiri bitne funkcije adaptivnog ponašanja, prvo je ono u dobi do 18 godina. Drugo, kako se manifestira u društvenim, praktičnim i adaptivnim vještinama. Treće za uspostavljanje ciljeva obrazovanja i rehabilitacije, a četvrto u razumijevanju ljudskog funkcioniranja općenito. Četvrto, adaptivno ponašanje obuhvaća bitnu dimenziju u višedimenzionalnom razumijevanju ljudskog funkcioniranja (Tassé i sur., 2012.). Kako bi osobe s intelektualni teškoćama neometano funkcionirale potrebno je jačati njihovu samostalnost i autonomiju kroz usvajanje praktičnih vještina rehabilitacije (Begić, 2016.). U odnosu na svoje vršnjake osobe s intelektualnim teškoćama sporije usvajaju vještine i informacije (Routh, 1996., prema Woolf i sur., 2010.). Pri pomisli na osobe s intelektualnim teškoćama prva asocijacija su snižene kognitivne sposobnosti. Sniženost kognitivnih sposobnosti se ogleda kroz cjelokupnu situaciju u kojoj se osoba nalazi i u odnosu na razinu potpore koja joj je potrebna (Sekušak, 2012., prema Begić, 2016.). Jaka individualizirana potpora pomaže pojedincima prijeći jaz između zahtjeva okoline i vlastitih ograničenja (Snell i sur., 2009.). Osobe s intelektualnim teškoćama pokazuju najviše poteškoća u prijelazu iz adolescencije u odraslu dob. Odrastanjem se podrazumijeva zaposlenje, osamostaljenje, stupanje u brak i djeca, odgovornost. Ono što stvara prepreku osobama s intelektualnim teškoćama u ostvarivanju tih uloga je etiketa koju nose sa sobom, smatrani su vječnom djecom. Zbog toga im se ne pruža dovoljna količina podrške od

strane obitelji, prijatelja ili stručnjaka. Oni su ključni za prijelaz u odraslu dob i preuzimanje društvenih uloga (Begić, 2016.).

Okolina je bitna prilikom pružanja podrške pojedincima s intelektualnim teškoćama. Tako na primjer odgajatelji, roditelji ili stručne osobe mogu uočiti da je nekima potreban veća, a nekima manja razina podrške. Ograničena adaptivna ponašanja zahtijevaju veću razinu podrške, a veća razina podrške rezultira većom ovisnosti o drugima (Lerman i sur., 2005.). Često je potrebna veća podrška tijekom obrazovanja i drugih dijelova života osoba s intelektualnim teškoćama kako bi stekli veću neovisnost u iskazivanju adaptivnih ponašanja tijekom života (Woolf i sur., 2010.). Tako u literaturi se često može vidjeti da je osoba s intelektualnim teškoćama uspješna u prijelazu ako ima posao, živi s roditeljima i sudjeluje u zajednici (Begić, 2016.).

3. Socijalizacija i integracija

Svatko ima pravo biti punopravni član zajednice neovisno o svojim intelektualnim sposobnostima. Odlika kvalitetne zajednice je poznavanje sugrađana i otvorenost prema različitostima. Zajednica treba imati kapaciteta za pružanje pomoći i podrške osobama s intelektualnim teškoćama neovisno o stupnju oštećenja. Isto tako treba biti spremna pomoći u ostvarivanju ciljeva rehabilitacije i omogućiti im potpunu integraciju i poticati samostalnost (Not, 2008.). Kada osobe s intelektualnim teškoćama steknu određeni stupanj samostalnosti u vođenju vlastitog kućanstva i organizaciji poslova, njihov se život može značajno poboljšati. No uspjeh ovisi o podršci zajednice ne samo od strane njihovih obitelji i socijalnih radnika, već i od neprofitnih organizacija i javnih usluga (Lemon i Lemon, 2003.). Ukoliko zajednica nije otvorena za prihvaćanje i ne pruža potrebnu pomoć i podršku pojedincu i obitelji, osobe s intelektualnim teškoćama najčešće odlaze u instituciju. Izvor podrške u instituciji su im zaposlenici institucije i njihova briga o njima. Osobe s intelektualnim teškoćama neovisno o njihovim sposobnostima uživaju ista prava. Kako bi zajednica potpomogla i prepoznala takve osobe potrebno je promijeniti njihove stavove, razviti pomažući odnos i postati tolerantno društvo (Not, 2008.). Prošlost je najbolji odraz postupanja društva prema osobama s invaliditetom. Kroz povijest možemo vidjeti kako se osobe s intelektualnim teškoćama ostavljalo kako bi preminule same i prestale biti na teret društva (Zadković, 2019.). Mnoge su živjele na margini društva, stigmatizirane i odbačene od svih. U nekim kulturama društveni status se stječe zdravljem, dobrom formom i mogućnošću pribavljanja hrane, a intelektualne teškoće smatraju nečim što odstupa od svega što je normalno i omogućuje preživljavanje. Takva ponašanja nisu karakteristika određenih kultura već je to bio način na koji su tretirani i koji se ostao godinama iza. Danas možemo vidjeti različito postupanje prema osobama s intelektualnim teškoćama (Puljiz, 1997., prema Not, 2008.). Način na koji su tretirani ukazuje na nedostatak znanja, nametnutim obilježjima vrijednosti i vjerovanjem u kazne Božje. Svi koji nisu mogli privređivati za obitelj i koji su odstupali svojim fizičkim ili psihičkim stanjem bili su odbačeni i stigmatizirani. I danas smo svjedoci takvog trenda i nametnutog kulta ljepote. I dalje kao društvo skloni smo donositi zaključke bez pružanja prilike osobi da iskaže svoje mogućnosti (Not, 2008.).

Osobe s lakim i umjerenim intelektualnim teškoćama doživljavaju mnoge životne izazove koji proizlaze iz njihovog oštećenja i nemogućnosti odgovora društva na to oštećenje. Intelektualne teškoće mogu stvoriti poteškoće u razumijevanju i zadržavanju složenih ideja, interakciji s drugima i uključivanju u svakodnevno rješavanje problema (Hartley i MacLean, 2009.). Ti izazovi uključuju visoke stope usamljenosti (Gillan i Coughlan, 2010.). Postepeno su mijenjana stajališta prema osobama s intelektualnim teškoćama, te su se stvarale institucije koje su skrbile o njima. Danas na institucije možemo gledati kao na sveukupno pružanje skrbi osobi s intelektualnim teškoćama, to jest kao na društveno poželjno smještanje takvih osoba. Međutim ona ne dovodi do integracije u društvo već do udaljavanja osobe od društva. U instituciju nisu smješteni vlastitim zahtjevom, već na zahtjev roditelja, skrbnika ili nekog drugog, te im se na taj način oduzima pravo na odlučivanje. U instituciji također nemaju slobodu volje jer svaka institucija ima kućna pravila kojih se svi trebaju držati. Tu su svi jednaki i nema razlika neovisno o individualnim karakteristikama pojedinca (Bratković, 2006., prema Not, 2008.).

Kada se osoba smjesti u instituciju ona se udaljava od društva te s njim ima manje kontakte nego da je ostala živjeti u svojoj zajednici. Stručnjaci su davno prepoznali pozitivne strane uključenosti u zajednicu, podršku od zajednice i prihvaćanje. Ono što mnogi ne shvaćaju je da inkluzija pojedinca u zajednicu ne znači izjednačavanje sa zajednicom već uvažavanje svakoga pojedinca zasebno (Not, 2008.). Kako bi se osobe s intelektualnim teškoćama integrirale trebaju imati određena socijalna znanja (poznavati norme i glavna socijalna pravila) i imati socijalno razumijevanje (razumijevanje tuđih osjećaja i ponašanja) (Alfirev i sur., 2001.). Uključivanjem u društvo se mijenjaju, a time i njihova uloga u društvu, prestaju biti objekt sažaljenja te postaju društveno korisni (Vuković, 2016.). Kod razvijenijih zemalja možemo vidjeti zatvaranje institucija i prenamjenu istih. Tu dolazi do razvijanja modernog modela podrške u kojem se povećava spremnost zajednice na prihvaćanje tih osoba i donošenja mjera kojima se otklanjaju prepreke i omogućuje kvalitetniji život (Not, 2008.).

Model rehabilitacije ukazuje na osobe s intelektualnim teškoćama kao i na tipičnu populaciju, sa svim pravima i mogućnostima. Takav model ide prema razvijanju modela različitosti kroz humaniji i dostojanstveniji pravac (Not, 2008.). Kod socijalnog modela priča se odvija u nešto drugačijem smjeru. Tu se nameće inkluzija

i ona podrazumijeva prihvaćanje različitosti. Stavljajući naglasak na autonomiju i samoodređenje pojedinca, te prebacuje odgovornost sa pojedinca na društvo (Mihanović, 2011.).

Razvijanje komunikacijskih vještina je izrazito bitno iz razloga što su upravo te vještine bitne u procesu samozastupanja (Alfirev i sur., 2001.). Samozastupanje se može odvijati od najjednostavnijih svakidašnjih odluka (što će jesti, obući) do odluka o samostalnom stanovanju i zaposlenju (Alfirev i sur., 2001.). Samozastupanje kod osoba s intelektualnim teškoćama pridonosi povećanju njihovog samopouzdanja i pozitivne slike o sebi (Bilić i sur., 2004.). Koliko je osoba odrasla i uolikoj mjeri je spremna donositi samostalne odluke ovisi i o njihovim roditeljima. Samozastupanje za neke osobe može biti prevelik izazov i mogu ga nikada ne ostvariti (Mitchell, 1997., prema Alfirev i sur., 2001.). Odrastanjem se usvajaju socijalne vještine koje kod pojedinca s intelektualnim teškoćama je bitno detektirati kako bi se napravio program rehabilitacije. Adekvatan program može pomoći i osobama s težim intelektualnim teškoćama u njihovom svakodnevnom snalaženju i ostvarivanju kvalitetnijeg života. A ponajprije u samostalnom donošenju odluka kao što su odluke o stanovanju ili zaposlenju (Lovett i Harris, 1987., Brinckerhoff, 1994., prema Alfirev i sur., 2001.). Socijalne kompetencije osoba s intelektualnim teškoćama koje su prepoznate kao problematične su podnošenje kritike drugih, samovrednovanje i samopercepcija... (Alfirev i sur., 2001.). Intelektualne teškoće se definiraju kao zaostajanje u intelektualnom funkcioniranju, adaptivnom ponašanju i socijalnim vještinama u odnosu na svoju dob (AAMD, 2002., prema Not, 2008.). Takva definicija stavlja naglasak na multidimenzionalni pristup. Odlika takvog pristupa je u uzajamnom odnosu potrebne podrška u nekim dimenzijama u odnosu na svakodnevno funkcioniranje pojedinca. Neke od dimenzija potrebne podrške su intelektualno funkcioniranje, adaptivno ponašanje, uključivanje u zajednicu, interakcija sa drugima, u zdravlju... Količina podrške ovisi o individualnim karakteristikama pojedinca. Podrška može biti različitog intenziteta (povremena, ograničena, redovita i sveobuhvatna) (Not, 2008.).

Prilikom ostvarivanja temeljnih prava osobe s intelektualnim teškoćama suočavaju se s preprekama u svim dijelovima svijeta. Djeca sa lakšim intelektualnim teškoćama svoje obrazovanje provode u školi, dok oni sa težim u ustanovama za odgoj i obrazovanje. Školovanjem u uvjetima izvan redovnog obrazovanje često nisu

pripremljeni za tržište rada. Poslodavci često nisu naklonjeni zapošljavati takve osobe. Mnogi od njih su osuđeni na život u instituciji gdje su odvojeni od društva. To najčešće nije njihov izbor već im je nametnuto, a nije niti njihovo pravo. Njihov položaj u društvu će se promijeniti isključivo potpunim prihvaćanjem i pristupom inkluzivnom obrazovanju, rehabilitaciji, a i potpori obitelji (Not, 2018.).

Lokalne zajednice mogu imati veliku ulogu u inkluziji osoba s intelektualnim teškoćama u društvo. One su te koje su uključene u zajednicu i imaju znanja o radu zajednice i imaju moć promicati pozitivne promjene u istoj (Möller 2020., prema Carnemolla i sur., 2021.). U današnjem svijetu napredne tehnologije i užurbanog života u kojem sve više nedostaje empatije za određene skupine ljudi, osobe s intelektualnim teškoćama gube dostojanstvo (Not, 2008.). Putem medija se javnost poziva na promjene, prihvaćanje različitosti i naglašavaju se jednaka prava za sve. Međutim to kao da se ne odnosi na osobe s invaliditetom koje su i dalje odbačene i kod kojih se prvo naglasak stavlja na ono što ne mogu, a zatim na ono što mogu (Raljušić, 2013., prema Nikolić i sur., 2016.). Nikolić, Mišić i Vantić-Tanjić (2016.) proveli su istraživanje o stavovima društva prema osobama s intelektualni teškoćama. Rezultati ukazuju prisutnost pozitivnog stava i smanjenje socijalne distance. U odnosu na spol žene su te koje imaju pozitivnije stavove u odnosu na muškarce; u donosu na dob najpozitivnije stavove i najniži nivo socijalne distance iskazuju pojedinci u dobi od 45-64 godine; a u odnosu na stručnu spremu i zanimanje nema razlike. Veliki značaj se stavlja na državu i društvo kako bi osigurali ostanak osoba u svojim lokalnim zajednicama uz maksimalnu podršku istih tijekom školovanja, zapošljavanja, roditeljstva... (Not, 2008.).

4. Zapošljavanje

Nezaposlenost nije problem samo pojedinca koji je nezaposlen i traži posao, već je to širi ekonomski, a ujedno i socijalni problem. U najnepovoljnijem položaju na tržištu rada su osobe s intelektualnim teškoćama (European Commission, 2000., prema Kiš-Glavaš, 2009.). Osobe s intelektualnim teškoćama mogu dati vrijedan doprinos na radnim mjestima u zajednici (Lysaght i sur., 2012.). Svaka osoba neovisno o svojim teškoćama ima pravo na rad i radom osigurati dostatna sredstva za život, svako kršenje tog prava predstavlja diskriminaciju (Vijeće Europe, 2003., prema Kiš-Glavaš, 2009.). Iako se u prošlosti smatralo da osobe s teškoćama nisu radno sposobne, danas se sve više očekuje da će pojedinci biti rehabilitirani do određene razine radne uspješnosti, čak i ako se ne može postići potpuna odgovornost (Lysaght i sur., 2012.).

Osim prava na rad i zapošljavanje prema Deklaraciji o pravima osoba s invaliditetom (1975.) imaju pravo na socijalnu i ekonomsku sigurnost, te na adekvatan život kao i drugi. Imaju također pravo priključivanja u sindikat i zaposliti se na radno mjesto prilagođeno njihovim sposobnostima i zadržavanju istoga, te na plaću (Rezolucija Opće skupštine Ujedinjenih Naroda 3447, točka 7., prema Leutar i Milić Babić, 2008.). Uz Deklaraciju o pravima osoba s invaliditetom postoji Opća deklaracija o ljudskim pravima koja nalaže da svako ljudsko biće neovisno o svom invaliditetu ima pravo na rad, slobodu izbora zaposlenja, na jednake i pravedne uvjete rada i na zaštitu od nezaposlenosti. Također deklaracija navodi da svi trebaju biti jednako plaćeni za isti rad, te da svatko treba imati plaću s kojom sebi i svojoj obitelji osigurava dostojan život (Rezolucija 217/3, članak 23., prema Leutar i Milić Babić, 2008.). Kao što je vidljivo iz gore navedenih deklaracija, pravo na rad i zaposlenje spada među temeljna ljudska prava. U Hrvatskoj pravo osoba s intelektualnim teškoćama na osposobljavanje za rad propisano je zakonom, te će se u daljnjem tekstu navesti kojim je to zakonima propisano: Ustav, Zakon o socijalnoj skrbi, Zakon o zapošljavanju, Zakon o radu, Zakon o mirovinskom osiguranju, Zakon o zaštiti na radu i Pravilnik o sastavu i načinu rada tijela vještačenja u postupku ostvarivanja prava iz socijalne skrbi (Šafranko i Frey Škrinjar, 2003.), kao i Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom. Zašto je bitno da svaka osoba ima pravo na zaposlenje? Iz razloga što rad donosi ekonomsko, socijalno i psihološko blagostanje, te pridonosi uključenosti u zajednicu (Skočić-Mihić i Kiš-Glavaš, 2010.). Nezaposlena

osoba nema prihoda i manje se kreće u društvo što znači da nerad pridonosi socijalnoj izolaciji, a samim time dolazi i do nedostatka samopouzdanja i samopoštovanja. Nezaposlenost pridonosi ekonomskoj ovisnosti o drugima i nemogućnosti utjecaja na promjene. Država financira profesionalnu rehabilitaciju osoba s invaliditetom i ne zapošljavanjem istih uzalud je uložen novac koji se ni na koji način neće vratiti (Kiš-Glavaš i sur., 2008., prema Kiš-Glavaš, 2009.). Ljudi tijekom života pripadaju različitim skupinama, neovisno pripadaju li skupini zato što su to sami htjeli ili im je nametnuto tijekom života. Neke skupine su jače izražene, a neke slabije (Zovko, 2000.).

Kao što je već ranije navedeno najbrojniju skupinu među nezaposlenima čine ranjive osobe. Među ranjivim osobama najbrojnije su osobe s intelektualnim teškoćama. Osobe s intelektualnim teškoćama često provode vrijeme u centrima i u dnevnim boravcima kako bi se družile i ispunile dan, ali na taj način njihova motivacija za zaposlenje otpada (Milanović Dobrota i sur., 2021.). Osobe s intelektualnim teškoćama imaju najnepovoljniji položaj u svijetu rada, poslodavci iskazuju nepodržavajuće stavove za njihovo zaposlenje (Skočić-Mihić i Kiš-Glavaš, 2010.). Tome pridonosi što osobe s intelektualnim teškoćama ne dosežu nivo odraslosti već ostaju zarobljeni u dječjoj dobi. Tijekom života im je neophodna podrška i pomoć drugih ovisno o stupnju teškoća (Teodorović, Bratković, 2005., prema Skočić-Mihić i Kiš-Glavaš, 2010.). Postoje i barijere na strani osoba s intelektualnim teškoćama koje onemogućuju njihovo zaposlenje, a to su neadekvatna obuka za rad, manjak motivacije, manjak socijalnih vještina, prisustvo nepoželjnih oblika ponašanja itd. (Jahoda i sur., 2008.). Što se tiče poteškoća u zapošljavanju osoba s intelektualnim teškoćama to nije karakteristično samo za Republiku Hrvatsku i susjedne zemlje već za cijeli svijet (Milanović Dobrota i sur., 2021.). Osobe s umjerenim i teškim intelektualnim teškoćama se najčešće zapošljavaju na niskorangiranim poslovima kao što su: sortiranje, poslovi slaganja, pakiranje, poslovi čišćenja te održavanje javnih površina (Petković, 2010.). Kako bi se osobe s intelektualnim teškoćama izjednačile s drugim građanima potrebno je njihovo zapošljavanje i dalje poticati i pomagati (Sobota, 2007., prema Skočić-Mihić i Kiš-Glavaš, 2010.). U Republici Hrvatskoj je vidljiv pomak prema pozitivnim stavovima zapošljavanja osoba s intelektualnim teškoćama kod mlađih i visokopozicioniranih ljudi (Šafranko i Frey Škrinjar, 2003.).

Danas je svijet postao ipak osjetljiviji na populaciju osoba s intelektualnim teškoćama pa se nude treninzi vještina kao što je npr vještina korištenja javnog prijevoza, pripremanja jednostavnih jela (Isaac, 1990., prema Šafranko i Frey Škrinjar, 2003.). Društveni prioritet je postao zapošljavanje osoba s intelektualnim teškoćama (Martorell i sur., 2008.). Time dolazi do stvaranja društvene kulture koja je humanija prema zapošljavanju i doprinosi povezanosti radnika neovisno o oštećenju (Lysaght i sur., 2012.). Poslodavci bi se trebali angažirati oko učinkovitog zapošljavanja osoba s intelektualnim teškoćama, slaganju strukturne prepreke i barijere u pogledu stavova na radnom mjestu. Radnici s intelektualnim teškoćama vjerojatno će trebati potporu kolega, uključujući dodatnu obuku. Poslodavci mogu izbjegavati takve pothvate zbog dodatnih troškova (Lysaght i sur., 2012.).

Prema Isaac (1990.) postoje dva pristupa zapošljavanju osoba s intelektualnim teškoćama, a to je rad u zaštitnim radionicama gdje se uče radne vještine i stječe praksa, a nakon toga redovno zaposlenje i podrška tijekom zaposlenja. Drugi način gdje od početka uči vještinu obavljanja određenog posla u redovnoj radnoj sredini. Postoje i drugi načini zaposlenja kao što je *liaison officer* i *job couch*, radni asistent - osoba koja posreduje između poslodavca i zaposlene osobe. Radni asistent traži odgovarajuće poslove za pojedinca, organizira sastanke, pomaže osobi na poslu... (Šafranko i Frey Škrinjar, 2003.). A i same osobe s intelektualnim teškoćama navode više prednosti rada u kolektivu nego u zaštitnim radionicama. Problemi koji se javljaju prilikom rada su sporije usvajanje radne prakse, spore i motorički slabije izvedbe (Lysaght i sur., 2012.).

Osobe s intelektualnim teškoćama navode kako je iznimno teško zadržati posao jer poslodavci od njih očekuju da budu savršeni bez da su im dali priliku da postepeno svladaju posao i postanu neovisni (Šafranko i Frey Škrinjar, 2003.). Program zaštićenog zapošljavanja uvelike pomaže u zaposlenju osoba s intelektualnim teškoćama. Takva mjera bi trebala biti stalna i uobičajena praksa, a ne privremeno rješenje (Martorell i sur., 2008.). Posao je težnja mnogih osoba s intelektualnim teškoćama i smatra se vitalnim ciljem u potrazi za socijalnom uključenosti (Jahoda i sur., 2008.). Da bi se u potpunosti uklopili u radno okruženje moraju postati dio radnog kolektiva i imati svakodnevnu komunikaciju s kolegama (Minnes i sur., 2002.).

Kocman, Fischer i Weber (2017.) su istraživali perspektive poslodavaca o preprekama i olakšicama pri zapošljavanju osoba s intelektualnim teškoćama. Rezultati istraživanja ukazuju da je zapošljavanje osoba sa intelektualni teškoćama otežano velikim brojem percipiranih barijera u različitim domenama. Poslodavci su se razlikovali u očekivanjima. Bili su rezervirani prema zapošljavanju pojedinaca sa specifičnim teškoćama i imali su jasne preferencije za osobe s tjelesnim invaliditetom. Međutim, ta su očekivanja i rezerviranost često utemeljene na dezinformacijama ili nedostatku informacija i svijesti. Ipak, mnogi poslodavci priznaju da su nedovoljno informirani i vjeruju da informativne kampanje i povećana vidljivost zapošljavanja osoba s intelektualnim teškoćama bi promicale uključenost osoba s intelektualnim teškoćama na tržište rada.

4.1. Samostalnost i ekonomska neovisnost

Bitne značajke odraslosti su samostalnost i ekonomska neovisnost, a one ujedno pridonose i ostalim aspektima života kao što je stupanje u brak. Rad predstavlja mogućnost skrbljenja o drugoj osobi (Skočić-Mihić i Kiš-Glavaš, 2010.). Zaposlenje nije bitno samo zbog ekonomske neovisnosti, već i zbog psihološke dobrobiti i povećanja socijalnih odnosa. Zaposlenje će pomoći osobama s intelektualnim teškoćama ući u društvo i povećati mreže poznanstava, ljudskih kompetencija, neovisnosti i osjećaja vrijednosti (Schur, 2002., prema Ali, Schur i Blanck, 2011.). Jedan od bitnih razloga za zapošljavanje osoba s invaliditetom, a time i osoba s intelektualnim teškoćama jesu doprinosi državi. Stoga oni svojim zaposlenjem i osposobljavanjem postaju stvaratelji državnog proračuna, a ne isključivo korisnici (Rački, 1997., prema Kiš-Glavaš, 2009.). Njihovim zaposlenjem osiguravaju se egzistencijalna pitanja putem plaće i njihovi doprinosi su plaćeni od strane poslodavca te država o tome više ne vodi brigu (Kiš-Glavaš, 2009.). Rad ne pruža sigurnost integracije u društvo, ali je svakako preduvjet za to (Kiš-Glavaš, 2002., prema Petković, 2010.). Osim što je rad preduvjet za uspješnu integraciju postoji još argumenata koji zagovaraju zapošljavanje: bolja slika o sebi i više samopoštovanja, društveno su aktivnije, mogućnost prilagodbe na promjenu, veća kompetentnost za daljnje životne uloge kao što su obitelj i brak, ekonomska neovisnost i neovisnost o socijalnim davanjima (Kiš-Glavaš i sur., 2008., prema Kiš-Glavaš, 2009.).

4.2. Mjere socijalnog uključivanja

Dugotrajna nezaposlenost vodi siromaštvu i socijalnoj izolaciji, koji dodatno smanjuju mogućnost zaposlenja. Nezaposlenost dovodi do pada životnog standarda, koja dovodi do ograničenja resursa za traženje posla i ograničenja sudjelovanja u društvu (Šverko i sur., 2006.). Iako ne postoji definicija socijalne isključenosti, ona se može se promatrati kroz slabljenje odnosa između osobe i zajednice (Bayley i Gorančić-Lazetić, 2006., prema Kiš-Glavaš, 2009.). S obzirom na način na koji se socijalna isključenost definira potrebno je poduzimati daljnje akcije socijalnog uključivanja. Mjere trebaju biti afirmativne i stavljati naglasak osnaživanju osoba s invaliditetom kroz obrazovanje i treninge, ostavljanje osobama s invaliditetom autonomiju u izboru rada i zapošljavanja, osiguravanje trajne podrške radu (Gotovac, 2003., prema Kiš-Glavaš, 2009.). Od iznimnog značaja za integraciju u društvo su stavovi javnosti o osobama s intelektualnim teškoćama (Nikolić i sur., 2018.). Kao što je već navedeno doneseni su brojni dokumenti za uključivanje osoba s intelektualnim teškoćama na tržište rada, ali nisu polučili rezultatima. Stoga je bitno prepoznati utjecaj javnosti na to i što oni misle o svemu tome (Nikolić i sur., 2018.).

Istraživanje na području Kanade ukazuje da većina ispitanika smatra da zapošljavanje osoba s intelektualnim teškoćama neće utjecati na reputaciju radnoga mjesta (Burger i sur, 2007., prema Nikolić i sur., 2018.). Unatoč tome na tržištu rada okarakterizirani su kao najnepoželjnije zaposlenici (Kiš-Glavaš i Sokač, 2006., prema Kiš-Glavaš, 2009.). Na spomen nezaposlenosti osoba s intelektualnim teškoćama ne misli se samo na područje Hrvatske i okolnih zemalja već na područje cijelog svijeta. Norveška ima samo dva posto osoba s intelektualnim teškoćama zaposleno, dok deset posto je zaposleno u zaštitnim radionicama, a većina je ili u dnevnim centrima ili bez aktivnosti (Garrels i Sigstad, 2019., prema Milanović Dobrota i sur., 2021.). Neka istraživanja ukazuju na to da osobe koje provode vrijeme u dnevnim centrima iskazuju da su zaposlene jer tamo provode dio svoga dana (McGlinchey i sur., 2013., prema Milanović Dobrota i sur., 2021.).

Dnevni centri mogu pridonijeti povećanju samopouzdanja i samopoštovanja osobe, ali ne mogu imati jednak utjecaj kao pravo zaposlenje (Milanović Dobrota i sur., 2021.). Prilikom u zaposlenju teško dobivaju zbog zatvorenosti poslodavaca i pri njihovom zaposlenju ističu teškoće u integraciji i radnu nekompetentnost (Skočić-Mihić i Kiš-

Glavaš, 2010.). Postoji nekoliko razloga zbog kojih poslodavci naglašavaju negativne strane prilikom zapošljavanja osoba s intelektualnim teškoćama. Prvo što se navodi kao nedostatak je mogućnost traženje fleksibilnosti u poslu zbog zdravstvenih i drugih poteškoća, sporost pri obavljanju posla, imenovanje osobe koja će pružiti podršku tijekom rada (Ali, Schur i Blanck, 2011.). Tako su oni češće zaposleni na pola radnog vremena ili kao privremeni zaposlenici (Schur, 2003., prema Ali, Schur i Blanck, 2011.). Osobe s intelektualnim teškoćama ne razlikuju se od tipične populacije u potrebi za prihvaćanjem, edukacijom, osposobljavanjem, ostvarivanjem emotivnih veza, imanjem hobija...(Šafranko i Frey Škrinjar, 2003.). Kako bi se riješile predrasude prema osobama s teškoćama potrebno je ostvariti što veću komunikaciju između osoba s teškoćama i onima bez teškoća (Šafranko i Frey Škrinjar, 2003.). Nezaposlene osobe s intelektualnim teškoćama jednako kao i tipični ljudi izjavljuju kako žele posao odmah i ne iskazuju pretjerane karakteristike o kakvim poslovima se radi. Ali za razliku od tipične populacije nisu toliko angažirani za traženje posla i manje su optimistični oko pronalaska istog (Ali, Schur i Blanck, 2011.). Iznenađujuća je činjenica da su osobe s intelektualnim teškoćama spremne raditi kao i tipična populacija te iz toga možemo zaključiti da su spremne raditi na puno radno vrijeme (Presser i Altman, 2002., prema Ali, Schur i Blanck, 2011.). Ono što je karakteristično za osobe s invaliditetom je da imaju manje prihode, nemaju imovine i da je velika vjerojatnost da će živjeti u siromaštvu (Schur, 2002., prema Ali, Schur i Blanck, 2011.). Prilikom objašnjavanja nezaposlenosti premalo pažnje se usmjerava na stavove osoba s invaliditetom, a više pažnje se usmjerava na destimulaciju zaposlenja (Ali, Schur i Blanck, 2011.). Jedna od ključnih karakteristika pojedinca za zapošljavanje jest njihova motivacija za rad (Milanović Dobrota i sur., 2021.). Tako neki istraživači navode kako su roditelji ti koji bi trebali pronaći prvo zaposlenje za svoje dijete jer ga oni najbolje poznaju (Petner-Arrey i sur., 2016., prema Milanović Dobrota i sur., 2021.). Roditelji su ti koji svojim očekivanjima motiviraju dijete na rad, ali isto tako oni često su ti koji su zaštitnici svoje djece te će svoje dijete štiti i financirati te ga neće uključiti na tržište rada (Papay i Bambara, 2014., prema Milanović Dobrota i sur., 2021.). Tako istraživanja ukazuju i na činjenicu da se neki roditelji boje kako ne bi izgubili određena primanja kada se njihovo dijete zaposli (kao što je na primjer osobna invalidnina, dodatak za pomoć i njegu...) (Milanović Dobrota i sur., 2021.).

Zaposlenje osim što pridonosi integraciji u društvo ono ujedno utječe i na rušenje stereotipa (Uršić, 2003., prema Kiš-Glavaš, 2009.). Tako prema Zakonu o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN 157/13., 152/14., 39/18., 32/20., čl. 4., st. 1) pravo na rehabilitaciju može ostvariti osoba kojoj je prema posebnom propisu utvrđen status osobe s invaliditetom te time ispunjava uvjete za upis u očevidnik zaposlenih osoba s invaliditetom.

Poslodavci smatraju da što su osobe s intelektualnim teškoćama duže nezaposlene to njihov znanje od prije otpada i smatraju da im treba više pomoći i vremena za obavljanje zadataka. Mnogi od njih također navode da bi ih se primarno trebalo zapošljavati u zaštitnim radionicama (Kiš-Glavaš i sur., 2008., prema Kiš-Glavaš, 2009.). Osobe koje ne pronađu posao tijekom života ili oni koji su na školovanju i rehabilitaciji ili drugim sličnim programima postaju predmetom socijalne skrbi. Prilikom prijave u Centar za socijalnu skrb mogu ostvariti pravo na pomoć i njegu u slučaju kad osoba nije u stanju osigurati vlastite životne potrebe; pravo na invalidninu u slučaju teže invalidnosti koja je nastupila do navršениh 18 godina; pravo na osposobljavanje za samostalan život i rad odgojem i obrazovanjem, rehabilitacijom; pravo na naknadu do zaposlenja pod uvjetom da je uspješno završio osposobljavanje za samostalan rad, a osoba je prijavljena Hrvatskom zavodu za zapošljavanje; pravo na adaptaciju prostora i radnog mjesta, podrškom Ministarstva rada i socijalne skrbi i zainteresiranoga poslodavca; pravo na skrb izvan vlastite obitelji, kojom se osigurava boravak u obitelji udomitelja, domu socijalne skrbi te drugim načinima smještaja kojima se osigurava stan, hrana, zdravlje, odgoj i obrazovanje, rehabilitacija te ostale životne potrebe (Nikolić i sur., 2018.). Prva uz podršku zaposlena osoba s intelektualnim teškoćama je zaposlena 1998. godine na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu u Zagrebu (Dujmović i Bratković 1998., prema Šafranko i Frey Škrinjar, 2003.). Nadalje 2002. i 2003. godine Udruga za promicanje inkluzije i Dom za samostalno stanovanje zapošljavaju desetak osoba s umjerenim intelektualnim teškoćama (Šafranko i Frey Škrinjar, 2003.).

5. Roditeljstvo

Jednu od najugroženijih skupina u društvu čine roditelji s intelektualnim teškoćama. Zbog njihovog nezavidnog i ranjivog položaja često gube pravo na stanovanje s djecom (Booth i Booth, 2005., prema Wilson i sur., 2013.). Ulogu roditelja ne ostvare sve osobe s intelektualnim teškoćama tijekom života. Roditeljstvo je češće u osoba s lakim i umjerenim intelektualnim teškoćama, dok kod onih sa težim i teškim nije uobičajeno. Oni najčešće cijeli svoj život ostaju uz obitelj i ne pokazuju želju ni zainteresiranost za vezu (Pehlič, Urbanc i Lender, 2017., prema Dvanajščak, 2020.). Osobe s lakim i umjerenim intelektualnim teškoćama tijekom života pokazuju naklonost prema ostvarenju partnerske veze, a zatim i bračne uz osnivanje obitelji. Ono što kod njih stvara prepreku pri ostvarenju bračne, a potom i roditeljske uloge je nedostatak podrške od obitelji i zajednice. Prilikom ostvarenje roditeljskih uloga nerijetko su omalovažavane i obeshrabrivane. Razlog tomu je što ih drugi percipiraju kao nesposobne za ostvarenje roditeljske uloge i odgovornosti koje s tim dolaze zbog njihove ovisnosti o pomoći drugih (Pehlič, Urbanc i Lender, 2017., prema Dvanajščak, 2020.). Zadnjih pedeset godina mnoga istraživanja su dokazala da mnogi roditelji neće izgubiti pravo na život s djetetom. Izazovi s kojima se roditelji suočavaju su siromaštvo, predrasude, moralna podrška, poštovanje i praktična pomoć (The Authors, 2008.). Isto tako društvo kao rizične čimbenike navodi nadzor nad njihovim roditeljstvo i veći rizik izdvajanja djeteta iz obitelji, a time i upletanje stručnih službi (McConnell i sur., 2002.). Odnos između roditeljskog kognitivnog oštećenja, maltretiranja djece i intervencije zaštitnih službi nije jednostavan. Mnogi roditelji s kognitivnim oštećenjem, uključujući roditelje s intelektualnim teškoćama i roditelje s graničnim intelektualnim funkcioniranjem, ne maltretiraju svoju djecu (IASSID Special Interest Research Group on Parents and Parenting with Intellectual Disabilities, 2008., prema McConnell i sur., 2011.). Roditeljske sposobnosti se ne mogu gledati kroz invaliditet, nitko ne može tvrditi da će biti dobar ili loš roditelj dok se u toj ulozi ne nađe. Roditeljstvo se ne ostvaruje samo kroz individualne čimbenike pojedinca već kroz individualne, ekonomske, psihološke i okolinske (Reinders, 2008.). Roditeljstvo osoba s intelektualnim teškoćama društvo u prošlosti nije odobravallo, stoga je sterilizacija tih osoba uobičajena. Nažalost, to nije ostalo u prošlosti već je prisutno i danas u nekim dijelovima svijeta (Who i sur., 2014., prema Llewellyn i

Hindmarsh, 2015.). Takvi nehumani činovi nisu spriječili te osobe da se ostvare u roditeljstvu, ni tada, a ni danas (Llewellyn i Hindmarsh, 2015.). Povijest je sterilizaciju prepisivala sprečavanju radne nesposobnosti (Trent 1994., prema Reinders, 2008.), a danas je to prepoznato kao nehuman čin protiv čovječanstva (Stansfield i sur., 2006.).

U Nizozemskoj Zdravstveno vijeće je predložilo načelo jednakog građanstva u kojem osobe s intelektualnim teškoćama imaju pravo na seksualnost i kontracepciju i začće, te ih se ne smije isključivati iz roditeljske uloge. Samostalnost u odlučivanju također ovisi o njihovim kognitivnim sposobnosti i mogućnosti razumijevanja (Reinders, 2008.). U društvu imaju dvije uloge kao roditelji, s jedne strane su ravnopravni u odgoju, a s druge se susreću sa raznim predrasudama o njihovom roditeljstvu (Llewellyn i Hindmarsh, 2015.).

Predrasuda je da odrasli s intelektualnim teškoćama ne mogu biti dobri roditelji, stoga je povećana vjerojatnost oduzimanja prava na život s djetetom (McConnell i Llewellyn, 2002.). Osobe s intelektualnim teškoćama se sve više smatraju kao ravnopravni građani, ali ne i u roditeljstvu gdje se na to i dalje gleda kao nešto loše (Stenfert Kroese i sur., 2002.). Ne postoji dokaz o nedostatku razvoja privrženosti majke prema djetetu (Granqvist i sur., 2014.). Provedeno je istraživanje u Velikoj Britaniji gdje je sudjelovalo osam majki s intelektualnim teškoćama kojima je oduzeto pravo na život s djetetom. Nijedna od njih nije imala podršku prije oduzimanja prava na život s djetetom. (Baum i Burns, 2007., prema Mayes i Llewellyn, 2012.). Nakon toga je provedeno još je jedno istraživanje Conder i kolege na Novom Zelandu s devetnaest roditelja s intelektualnim teškoćama, od kojih njih dvanaest ima dijete u udomiteljskoj obitelji (Conder i sur., 2008., prema Mayes i Llewellyn, 2012.). Razlozi zbog kojih su djeca oduzeta nisu bili jasni, a roditelji su bili uvjereni da trebaju samo popraviti roditeljske vještine kako bi im se dijete vratilo. Istraživači navode nemoć roditelja u sprečavanju takve situacije (Mayes i Llewellyn, 2012.).

Prijašnja istraživanja su bila usmjerena na negativne strane roditeljstva i na jačanje njihovih kompetencija, dok danas idu prema tome da uspoređuju roditeljstvo osoba s intelektualnim teškoćama sa roditeljstvom osoba bez teškoća (Llewellyn i Hindmarsh, 2015.). Društvo u kojem živimo naziva se liberalnim što znači da svatko može brinuti o svom djetetu kako smatra da je najbolje sve dok ispunjava zakonski minimum o

roditeljstvu. Svatko ima svoje uvjerenje kako treba izgledati dobro roditeljstvo i na temelju toga ne može suditi druge (Reinders, 2008.).

Jedan od rizika na strani roditelja koji može utjecati na njihove roditeljske sposobnosti je ako su i sami u djetinjstvu bili žrtve kršenja prava djeteta (McGaw i sur., 2007.). Rizik je i taj što su mnogi roditelji s intelektualnim teškoćama živjeli u instituciji i nakon toga postali roditelji i krenuli živjeti u zajednici. Nekima od njih su od rođenja dijagnosticirane intelektualne teškoće te su u zajednici primali pomoć, a nekima su utvrđene tek nakon što su postali roditelji i došlo je do saznanja da su njihove roditeljske kompetencije loše (Llewellyn i Hindmarsh, 2015.).

Nekoliko istraživanja iz različitih zemalja ukazuje na problematiku izdvajanja djece iz obitelji. Na njihovo izdvajanje ne trebaju utjecati individualni čimbenici roditelja već mogu utjecati i čimbenici kao što su siromaštvo i društvena isključenost s kojima se osobe s intelektualnim teškoćama često suočavaju (Emerson, 2007.). Pregledom sudske dokumentacije (437 zahtjeva) na sjeveru Engleske Booth, Booth i McConnell (2005.) su utvrdili u svakom šestom zahtjevu da se nalazi roditelj s intelektualnim teškoćama. Oni su također ustvrdili poveznicu vrste invaliditeta i sudske presude. Tako je utvrđena veća vjerojatnost posvojenja djece roditelja s intelektualnim teškoćama u odnosu na one bez. Isto tako pronađena je poveznica vrste invaliditeta i smještaja, te je utvrđeno da su djeca roditelja s intelektualnim teškoćama češće smješšana u odnosu na drugu (Llewellyn i Hindmarsh, 2015.). Majke s intelektualnim teškoćama su od početka u većem riziku. Neki od rizika su narušeno mentalno zdravlje, izostanak oca djeteta, izostanak prihoda, mlađa dob majki (Llewellyn i Hindmarsh, 2015.), komplikacije u trudnoći (Hoglund i sur., 2012.a). Zbog svih navedenih rizika na njih bi se trebalo gledati kao na rizičnu skupinu (Hoglund i sur., 2012.a). Nisu samo majke te koje su u rizičnoj skupini već i novorođenčad zbog predispozicije niže porođajne težine, smrti tijekom poroda i smrti u ranoj dobi (Hoglund i sur., 2012.b). U Danskoj su istraživanjem obuhvatili djecu čije su majke osobe s intelektualnim teškoćama od djetinjstva do odrasle dobi (Collings i Llewellyn, 2012.). Istraživanje je obuhvatilo 23 djece u dobi od 8 do 12 godina čije su majke osobe s intelektualnim teškoćama. Djeca su prvo intervjuirana u toj dobi te deset godina kasnije. Nakon deset godina su se ponovno osvrnuli na svoje tadašnje odgovore i na svoj odnos sa majkom. Svi ispitanici su s majkama živjeli u vrtićkoj dobi, a njih šestoro je tijekom djetinjstva izdvajano iz

primarne obitelji. Polaskom u školu shvatili su da njihove majke su drugačije od drugih (Collings i Llewellyn, 2012.). Različitost se prepoznala kroz higijenske navike u odnosu na ostale i nemogućnost pomaganja u rješavanju zadaća. Nisu samo oni ti koji su to prepoznali već i druga djeca, te je to rezultiralo segregacijom. Sedmero ispitanika koji su imali intelektualne teškoće naveli su izraženiju stigmu od strane vršnjaka. Tijekom adolescencije navode da su imali pomiješane osjećaje prema svojim majkama od ljubavi do nerazumijevanja. Adolescencija je sama po sebi teško razdoblje za djecu i tijekom nje se preispituju i testiraju odgojne metode roditelja i vlastiti položaj u društvu. Unatoč svemu ispitanici su izjavili da im je majčina ljubav pomogla u svemu i o svojim majkama samo su se pozitivno izjašnjavali (Collings i Llewellyn, 2012.). Ono što je bitno naglasiti kod ovog istraživanja je da polovica djece je završila obavezno školovanje i da prema njihovim saznanjima niti jedno dijete nije bilo umiješano u kriminal ili zloupotrebljavalo opojna sredstva. A to su sve situacije oko kojih su nadležni zabrinuti za djecu čiji roditelji imaju intelektualne teškoće (Collings i Llewellyn, 2012.).

Iz svega navedenog može se zaključiti kako za uspješno roditeljstvo treba fokus staviti na izgradnju socijalnih vještina i na širenje njihove mreže podrške (Llewellyn i Hindmarsh, 2015.). Kako vrijeme bude odmicalo očekuje se veća zainteresiranost javnosti za roditelje s intelektualnim teškoćama u odnosu na one bez teškoća. Tim se može doći do saznanja koje su intervencije potrebne kako bi se smanjila nejednakost i nepovoljan položaj. Takva istraživanja mogu biti samo pozitivno usmjerena prema djeci i roditeljima s intelektualnim teškoćama (Llewellyn i Hindmarsh, 2015.).

6. Siromaštvo

Siromaštvo utječe kako na funkcioniranje i zdravlje roditelja tako i na zdravlje djece (Emerson, 2004.). Postoji poveznica između siromaštva i osoba s intelektualnim teškoćama, kao i poveznica siromaštva i nastanka intelektualnih teškoća u djece (Emerson, 2007.). Termin siromaštvo je teško izmjeriti i definirati jer svatko percipira drugačije količinu resursa neophodni za život (Gordon i Townsend, 2000., Saunders i Tsumori, 2002., prema Emerson, 2004.). Tradicionalna definicija siromaštva stavlja naglasak na minimalne prihode s kojima se održava kvaliteta života pojedinca ili obitelji (Emerson, 2007.). Siromaštvo je najnepovoljnije za djecu bilo da se radi o njihovoj zdravstvenoj zaštiti, obrazovanju ili stigmati (Owens i Shaw, 2003., Sigle-Rushton, 2004., prema Unicef, 2015.). Ono što se ne ističe toliko, a isto je odraz siromaštva je nemogućnost sudjelovanja u zajednici i van zajednice uslijed nedostatka materijalnih sredstava (Fabian Commission on Life Chances and Child Poverty, 2006., prema Emerson, 2007.). Djeca koja odrastaju u siromašnim obiteljima imaju niže samopoštovanje, veću mogućnost da dožive psihički stres, manju mogućnost nastavka visokog obrazovanja pa kasnije i zaposlenja (Blane, 1999., Bradshaw, 2001., Brooks-Gunn i Duncan, 1997., Brooks-Gunn, Duncan, i Britto, 1999., Ermisch, Francesconi, i Pevalin, 2001., Lichter, 1997., McLoyd, 1998., Power i Hertzman, 1999., Seccombe, 2000., Spencer, 2000., Tremblay, 1999., prema Emerson, 2004.). Postoji poveznica između siromaštva i nastanka intelektualnih teškoća, ali isto tako velika je vjerojatnost da će osobe s intelektualnim teškoćama kasnije u životu živjeti u siromaštvu (Emerson, 2007.).

Nisu samo osobe s intelektualnim teškoćama u riziku od siromaštva već su i njihove obitelji u tom riziku. Obitelji su pod rizikom siromaštva uslijed izdašnih financijskih izdataka za skrb, a nerijetko i socijalnih izdataka. Ono što ih još stavlja u nepovoljan položaj je česta isključenost njihove djece iz radne snage (Emerson, 2007.). Sa siromaštvom su suočeni njegovatelji osoba s intelektualnim teškoćama (Totsika i sur., 2017.). Osim siromaštva pojedinaca, njihovih obitelji ili njegovatelja mnoge zemlje se suočavaju sa nedostatkom smještaja za osobe s intelektualnim teškoćama (Colombo i sur., 2011., prema Totsika i sur., 2017.).

Uslijed života u siromaštvu kod osoba s intelektualnim teškoćama narušeno je zdravlje i visoki je rizik socijalne isključenosti (Graham, 2005.). Isto tako istraživanja ukazuju

da siromaštvo uzrokuje i probleme mentalnog zdravlja u djece i adolescenata s intelektualnim teškoćama (Emerson i Hatton, in press-a , u tisku-b, prema Emerson, 2007.). Ono na što još istraživanja ukazuju kao rizik odrastanja u siromaštvu djece s intelektualnim teškoćama jest samoprijavljena stopa neprimjerenog ponašanja i konzumiranja cigareta (Dickson i sur., 2005.). Siromaštvo se isto tako povezuje i sa drugim razvojnim rizicima kao što su loša prehrana ili nedostatak prehrane, neadekvatni uvjeti boravka, izloženosti duhanski i alkoholnim proizvodima, nedostatak podrške, nedostatak prijatelja, manjak autoriteta (Emerson, 2007.). Koje su mjere prevencije koje se mogu poduzeti? McDermot i Altekruše (1994., prema Emerson, 2007.) navode da bi smanjenjem djece koja žive u siromaštvu došlo i do smanjenje intelektualnih teškoća. Poanta nije samo smanjenje stope intelektualnih teškoća već i poboljšanje uvjeta u kojima žive djeca, omogućavanje njihovog kognitivnog i fizičko razvoja, a isto tako i društvenog razvoja (Graham, 2005.).

7. Uloga socijalnog rada

U prošlosti se na invaliditet gledalo kao na osobni problem. Spadao je pod sustav socijalne zaštite, te nije bilo naznaka da će biti dio sustava socijalne skrbi. Danas je drugačije viđenje invaliditeta, nije samo osobni problem već i problem okoline (Ostojić Baus, 2018.). Promjena se dogodila onoga trena kada su smatrani ravnopravnim građanima, a ne pasivnim primateljima pomoći od strane drugih (Ostojić Baus, 2018.). Mnogi od njih su beskućnici iz razloga što često žive na ivici siromaštva i nemaju dovoljno novca za plaćanje najamnine (Oakes i Davies, 2008.).

Posljednjih godina pitanje socijalne uključenosti i participacije osoba s intelektualnim teškoćama je zaintrigirao javnost i politiku. Nedovoljno financirane usluge koje primaju, svakodnevna diskriminacija koju doživljavaju su se našli u središtu kampanje za političke promjene koje vode roditelji, stručnjaci i same osobe s invaliditetom (Bigby, 2013.). Bitno je da socijalni radnici prepoznaju da to nije stanje samo pojedinca već da u fokus se stavlja i sustav. Sustav je taj koji utječe na dobrobit pojedinca, utječe na društvene promjene i omogućuje socijalni radnicima da privatne probleme pretvore u javne (Bigby, 2013.). Nakon završetka školovanja socijalni radnici su spremni za rad s osoba s intelektualnim teškoćama, oni imaju široka znanja i vještine za rad s tom populacijom (Fawcett i Plath, 2012.). Uz odgajatelje socijalni radnici su ključni za promicanje inkluzije osoba s intelektualnim teškoćama u društvo (Chiner i sur., 2020.).

Sve to dovelo je do nastanka socijalnog rada i socijalne skrbi kakvi su danas. Karakteristika socijalnog rada su mnoštvo teorija, raznolikost korisnika i velika odgovornost za korisnika (Parton, 2000.). Prema Zakonu o djelatnosti socijalnog rada (NN 16/19., 18/22., čl. 3., st. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 13, 14, 17, 18, 19 i 20) djelatnost socijalnog rada obuhvaća: procjenjivanje (prikupljanje i analiza podataka o rizičnim i zaštitnim čimbenicima u životu pojedinca, obitelji ili zajednice); intervencije socijalnog rada (prevencija rizičnih čimbenika, stručni tretmani zbog podrške i pomoći korisnicima); individualno planiranje (proces planiranja i izrade individualnog plana promjene); savjetovanje (poticanje korisnika na razvoj novih mogućnosti, pomoć pri prevladavanju teškoća); vođenje slučaja (metoda socijalnog rada kojom se u suradnji s korisnikom procjenjuju potreba, dogovaraju i koordiniraju prijeko potrebne usluge...); psihosocijalna podrška (skup stručnih postupaka pružanja pomoći i podrške

radi poticanja razvoja kognitivnih, funkcionalnih, komunikacijskih ili socijalnih vještina korisnika); rana intervencija (pružanje stručne poticajne pomoći djeci, pružanje stručne i savjetodavne pomoći njihovim roditeljima, drugim članovima obitelji ili udomiteljima); socijalno mentorstvo (osnaživanje socijalno isključenih korisnika radi promjene socijalnog statusa korisnika, odnosno prelaska iz socijalne isključenosti u uključenost); savjetovanje; kriznu intervenciju (interveniranje u situacijama obilježenim neočekivanim događajima); vođenje i izrada dokumentacije; zastupanje, zagovaranje i osnaživanje (rad s korisnicima i rad u njihovo ime); socijalnu akciju (promicanje ljudskih prava, podizanje javne svijesti o problemu...); socijalno planiranje (proces pripreme donošenja odluka za buduće postupanje). Djelatnost socijalne skrbi obavljaju ustanove socijalne skrbi, jedinice lokalne i regionalne samouprave, udruge, vjerske zajednice, druge pravne osobe, obrtnici i druge fizičke osobe koje obavljaju djelatnost socijalne skrbi, pod uvjetima i na način propisanim Zakonom o socijalnoj skrbi (NN 18/22., 46/22., čl. 17., st. 1). Naknade koje se mogu ostvariti u sustavu socijalne skrbi su: zajamčena minimalna naknada, naknada za troškove stanovanja, naknada za ugroženog kupca energenta, naknada za osobne potrebe, jednokratna naknada, osobna invalidnina i doplatak za pomoć i njegu (NN 18/22., 46/22., čl. 21.). Navedene su zadaće socijalnog rada i socijalne skrbi. Socijalni radnik osobi s intelektualnim teškoćama može pružati pravnu pomoć u situacijama kao što je pomoć pri prikupljanju potrebnih dokumenata kako bi ostvarili određena prava ili obavljati ulogu posrednika u razgovoru s višim tijelima (Barić, 2004., prema Sivrić i Leutar, 2010.). Oni u pravilu im pomažu u informiranju o pravima, pomažu im u ostvarivanju istih i pomažu im u ostvarivanju prava iz sustava zdravstva (Sivrić i Leutar, 2010.).

Kako bi pojedinci ostvarili kvalitetnu socijalnu uslugu bitno je prepoznati njihov udio kroz sudjelovanje u provedbi i evaluaciji usluga. Na taj način se jača samoodređenje korisnika (Lesički, 2011.). Kod procjene potreba svaki socijalni radnik treba imati na umu da je svaki čovjek biće za sebe sa svojim potrebama. Potrebno je prepoznati potrebe pojedinca kako bi bile zadovoljene (Staub-Bernasconi, 1995., prema Sivrić i Leutar, 2010.). Bitna je suradnja lokalnih i regionalnih institucija kako bi se ostvarile potrebe osoba s intelektualnim teškoćama (Not, 2008.). Što se tiče socijalnog rada i posredništva u umrežavanju socijalnih usluga tu bitnu ulogu igra suradnje s drugim

institucijama kao što su na primjer vrtićima, domovima za djecu, župnim uredima, školom, domovima za starije i nemoćne (Sivrić i Leutar, 2010.). Osim suradnje s ostalim institucijama tu važnu ulogu ima i obitelj jer o njima ovisi koje će mjesto osoba zauzeti u društvu. To ovisi o njihovom mjestu u obitelji i o obiteljskoj strukturi (Rao, 2006.). Ono što roditelji percipiraju da je potrebno osobama s intelektualnim teškoćama je razumijevanje i podrška (Aldersey, 2012.).

Socijalni radnici se ne bave samo s osobama s intelektualnim teškoćama već i sa njihovim obiteljima. Jer su one te koje omogućuju pojedincu ulazak u društvo i odgovorne su za svoje članove obitelji. Iako obitelji smatraju da mogu samostalno voditi brigu o članu obitelji s intelektualnim teškoćama, stručna osoba treba ponuditi pomoć takvoj obitelji. Istraživanja su ukazala da takve obitelji trebaju veću emocionalnu i fizičku podršku (Wang i Brown, 2009.). Uloga socijalnog radnika je da ispita potrebe obitelji i uz pomoć podataka iz anamneze člana obitelji s intelektualnim teškoćama savjetuje obitelj kako bi ojačali obiteljske vrijednosti (Wang i Brown, 2009.).

8. Zaključak

Može se zaključiti da osobe s intelektualnim teškoćama iako su zakonski izjednačene i dalje ne uživaju punopravno sudjelovanje kao ravnopravni građani. Naravno, treba biti svjestan da njihovo sudjelovanje ovisi i o kategoriji intelektualnih teškoća i individualnim karakteristikama pojedinca. Tako se ne može očekivati da će osobe sa težim i teškim intelektualnim teškoćama u potpunosti samostalno sudjelovati u zajednici. Takvim osobama je prijeko potrebna pomoć druge osobe. Osvrtom na lake i umjerene intelektualne teškoće može se ustanoviti da oni mogu raditi i biti punopravni članovi društva s podrškom ovisnom o njihovim kognitivnim kapacitetima. Osobe s intelektualnim teškoćama se odvajaju od drugih od djetinjstva. Ovisno o stupnju intelektualnih teškoća se pridružuju u redovni vrtić, a oni koji ne mogu u redovni idu u vrtić namijenjen djeci s teškoćama u razvoju. Isto tako se to događa kasnije sa školom, neki su involvirani u redovne škole dok su drugi uključeni u ustanove za odgoj i obrazovanje poslije kojih nisu u potpunosti osposobljeni za rad. Same osobe s intelektualnim teškoćama navode kako ne žele raditi u zaštitnim radionicama već ravnopravno sudjelovati sa kolegama na otvorenom tržištu rada. Prilikom njihovog zaposlenja nekima je potrebna veća količina pomoći, a nekima manja. Oni su najugroženija skupina na tržištu rada. Mnogi poslodavci ih ne žele zaposliti uslijed brojnih predrasuda koje imaju, a one su sve proizašle iz neznanja. Mnogi od razloga koje navode za njihovo ne zapošljavanje su: mogućnost rada na pola radnoga vremena, često izostajanje s posla uslijed zdravstvenog stanja, duže obavljanje posla od prosječnog radnika, ne odobravanje kolega za njihovo zaposlenje. Izostanak posla i neimanje plaće utječe na druge aspekte života. To se ponajviše odnosi na muškarce s intelektualnim teškoćama koje se kroz mogućnost samostalno privređivanja i brige o sebi gleda kao na adekvatne partnere koji će se brinuti za obitelj. Osobe s intelektualnim teškoćama društvo često percipira kao neadekvatne roditelje. Ali ono što društvo ne razumije da nisu intelektualne teškoće te koje uzrokuju loše materijalne i stambene uvjete za djecu već su to predrasude drugih zbog kojih se osobe s intelektualnim teškoćama ne mogu zaposliti i time osiguravati minimalne uvjete za djecu. Često im je oduzeto pravo na život s djetetom zbog materijalne deprivacije i nedostatka podrške. Ono što im ne ide u prilog je ne poznavanje svojih prava i neadekvatne komunikacije između njih i stručnih službi. Bilo bi dobro u budućnosti

istražiti područje brige roditelja s intelektualnim teškoćama u odnosu na brigu populacije bez intelektualnih teškoća. Možda će se u budućnosti provesti više takvih istraživanja kojima će se ukazati da briga i ljubav roditelja prema djeci je ista imali oni intelektualne teškoće ili ne. Što se tiče profesije socijalnog rada u odnosu na ovu populaciju ono što se može napraviti je jačati njihove roditeljske kapacitete, voditi brigu da žive u adekvatnim uvjetima i da imaju podršku ukoliko im je potrebna. Isto u odnosima prema drugim, institucija mora razbijati stigmju i predrasude prema toj populaciji i pokušati ih što više involvirati u društvenu zajednicu. Isto tako treba jačati kapacitete lokalne zajednice da razvije empatiju prema toj skupini i djeluje prema najboljem interesu čovjeka.

Literatura:

1. Aldersey, H. M. (2012). Family perceptions of intellectual disability: Understanding and support in Dar es Salaam. *African Journal of Disability*, 1(1), 1-12.
2. Ali, M., Schur, L., & Blanck, P. (2011). What Types of Jobs Do People with Disabilities Want? *J Occup Rehabil*, 21, 199–210.
3. Alfrev, M., Bratković, D., & Nikolić, B. (2001). Učinci programa razvijanja vještina samozastupanja na socijalnu kompetenciju osoba s umjerenom i težom mentalnom retardacijom. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 38(1), 41-56.
4. Aunos, M., & Feldman, M. A. (2002). Attitudes towards Sexuality, Sterilization and Parenting Rights of Persons with Intellectual Disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 15, 285–296.
5. Begić, H. (2016). *Priprema obroka kao vještina svakodnevnog života osoba s intelektualnim teškoćama*. Diplomski rad. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
6. Bigby, C. (2013). A National Disability Insurance Scheme—Challenges for Social Work. *Australian Social Work*, 66(1), 1–6.
7. Bigby, C. i Frawley, P. (2018). *Social work practice and intellectual disability: Working to support change*. Red globe press.
8. Bilić, M., Bratković, D., & Nikolić, B. (2004). Evaluacija programa osposobljavanja osoba s mentalnom retardacijom za samozastupanje u području samopoštovanja. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 40(1), 1-12.
9. Buljevac, M., Opačić, A., & Podobnik, M. (2020). Profesionalne kompetencije socijalnih radnika: temelj identiteta jedna pomažuće profesije. *Ljetopis socijalnog rada*, 27(1), 31-56.
10. Buljevac, M., Majdak, M., & Leutar, Z. (2012). The stigma of disability: Croatian experiences. *Disability and rehabilitation*, 34(9), 725-732.
11. Carnemolla, P., Kelly, J., Donnelley, C., Healy, A., & Taylor, M. (2021). „If I Was the Boss of My Local Government”: Perspectives of People with Intellectual Disabilities on Improving Inclusion. *Sustainability*, 13(16), 1-16.

12. Chiner, E., Gómez-Puerta, M., & Villegas, E. (2020). Education and social work students' perceptions of Internet use by people with and without intellectual disability. *International Journal of Developmental Disabilities*, 1–9.
13. Collings, S., & Llewellyn, G. (2012). Children of parents with intellectual disability: Facing poor outcomes or faring okay? *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 37(1), 65-82.
14. Dickson, K., Emerson, E., & Hatton, C. (2005). Self-reported anti-social behaviour: prevalence and risk factors amongst adolescents with and without intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49(11), 820–826.
15. Dvanajščak, R. (2020). *Pravo na ljubav i partnerstvo osoba s invaliditetom*. Završni rad. Varaždin: Sveučilište Sjever, Odjel za sestrinstvo.
16. Emerson, E. (2004). Poverty and children with intellectual disabilities in the world's richer countries. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 29(4), 319–338.
17. Emerson, E. (2007). Poverty and People with Intellectual Disabilities. *Mental retardation and developmental disabilities research reviews* 13(2), 107-113.
18. Fawcett, B., & Plath, D. (2012). A National Disability Insurance Scheme: What Social Work Has to Offer. *British Journal of Social Work*, 44(3), 747–762.
19. Gillan, D., & Coughlan, B. (2010). Transition from Special Education into Postschool Services for Young Adults With Intellectual Disability: Irish Parents' Experience. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 7(3), 196–203.
20. Graham, H. (2005). Intellectual Disabilities and Socioeconomic Inequalities in Health: An Overview of Research. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 18(2), 101–111.
21. Granqvist, P., Forslund, T., Fransson, M., Springer, L., & Lindberg, L. (2014). Mothers with intellectual disability, their experiences of maltreatment, and their children's attachment representations: a small-group matched comparison study. *Attachment & Human Development*, 16(5), 417–436.

22. Hartley, S. L., & MacLean, W. E. (2009). Stressful Social Interactions Experienced by Adults With Mild Intellectual Disability. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities, 114*(2), 71–84.
23. Hoglund, B., Lindgren, P., & Larsson, M. (2012 a). Pregnancy and birth outcomes of women with intellectual disability in Sweden: a national register study. *Acta Obstet Gynecol Scan, 1381-1387*.
24. Hoglund, B., Lindgren, P., & Larsson, M. (2012 b). Newborns of mothers with intellectual disability have a higher risk of perinatal death and being small for gestational age. *Acta Obstetrica et Gynecologica Scandinavica, 1409–1414*.
25. Hrvatski savez udruga osoba s intelektualnim teškoćama (2014). Intelektualne teškoće. Posjećeno 09.05.2022. na mrežnoj stranici Hrvatskog saveza udruga osoba s intelektualnim teškoćama: <https://www.savezosit.hr/inelektualne-teskoce/>.
26. Lesički, J. (2011). Osobno usmjeren pristup pri individualnom planiranju za osobe s intelektualnim teškoćama u institucijskim uvjetima. *Ljetopis socijalnog rada, 18*(3), 555-557.
27. Jahoda, A., Kemp, J., Riddell, S., & Banks, P. (2008). Feelings About Work: A Review of the Socio-emotional Impact of Supported Employment on People with Intellectual Disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 21*, 1-18.
28. Johnson, A., & Boxall, K. (2021). Position papers and people with intellectual disabilities. *Research and Practice in Intellectual and Developmental Disabilities, 8*(1), 73–86.
29. Katz, G., & Lazcano-Ponce, E. (2008). Intellectual disability: definition, etiological factors, classification, diagnosis, treatment and prognosis. *Salud Publica Mex, 50*(2), 132-141.
30. Kiš-Glavaš, L. (2009). Spremnost osoba s intelektualnim teškoćama za zapošljavanje. *Revija za socijalnu politiku, 16*(3), 299-309.
31. Kocman, A., Fischer, L., & Weber, G. (2017). The Employers' perspective on barriers and facilitators to employment of people with intellectual disability: A differential mixed-method approach. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 31*(1), 120–131.

32. Lemon, C., & Lemon, J. (2003). Community-based cooperative ventures for adults with intellectual disabilities. *The Canadian Geographer/Le Geographe Canadien*, 47(4), 414–428.
33. Lerman, P., Apgar, D., & Jordon, T. (2005). Longitudinal changes in adaptive behavior of movers and stayers: Findings from a controlled research design. *Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 43(1), 25–42.
34. Leutar, Z., & Milić-Babić, M. (2008). Pravo na rad i osobe s invaliditetom u Hrvatskoj. *Sociologija i prostor*, 46(2), 161-186.
35. Llewellyn, G., & Hindmarsh, G. (2015). Parents with Intellectual Disability in a Population Context. *Current Developmental Disorders Reports*, 2, 119-126.
36. Lysaght, R., Ouellette-Kuntz, H., & Lin, C.-J. (2012). Untapped potential: Perspectives on the employment of people with intellectual disability. *Work*, 41(4), 409–422.
37. Martorell, A., Gutierrez-Recacha, P., Pereda, A., & Ayuso-Mateos, J. L. (2008). Identification of personal factors that determine work outcome for adults with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 52(12), 1091–1101.
38. Mayes, R., & Llewellyn, G. (2012). Mothering differently: Narratives of mothers with intellectual disability whose children have been compulsorily removed. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 37(2), 121–130.
39. McConnell, D., & Llewellyn, G. (2002). Stereotypes, parents with intellectual disability and child protection. *Journal of Social Welfare and Family Law*, 24(3), 297–317.
40. McConnell, D., Llewellyn, G., & Ferronato, L. (2002). Disability and decision-making in Australian care proceedings. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 270–299.
41. McConnell, D., Feldman, M., Aunos, M., & Prasad, N. (2011). Parental cognitive impairment and child maltreatment in Canada. *Child Abuse & Neglect*, 35(8), 621-632.
42. McGaw, S., Shaw, T., & Beckley, K. (2007). Prevalence of Psychopathology Across a Service Population of Parents With Intellectual Disabilities and Their

- Children. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 4(1), 11–22.
43. Mihanović, V. (2011). Invaliditet u kontekstu socijalnog modela. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 47(1), 72-86.
 44. Milanović Dobrota, B. Z., Vidojković S. M., Japundža Milisavljević M. M., & Đurić Zdravković A. A. (2021). Spremnost odraslih osoba s intelektualnom ometenošću na zaposlenje. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 20(1), 35-49.
 45. Minnes, P., Buell, K., A. Feldman, M., McColl, M. A., & McCreary, B. (2002). Community Integration as Acculturation: Preliminary Validation of the AIMS Interview. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 15(4), 377–387.
 46. Najman Hižman, E., Leutar, Z., & Kancijan, S. (2008). Stavovi građana prema osobama s invaliditetom u Hrvatskoj u usporedbi s Europskom unijom. *Socijalna ekologija*, 17(1), 71-93.
 47. Nikolić, M., Vantić-Tanjić, M., & Begić Jahić H. (2018). Stavovi javnosti prema zapošljavanju osoba s intelektualnim teškoćama u odnosu na percipiranu težinu intelektualnog oštećenja. U Nikolić, M. i Vantić-Tanjić, M. (ur.), „Unapređenje kvalitete života djece i mladih“ tematski zbornik radova II dio sa IX Međunarodne naučno-stručne konferencije (str. 57-67). Tuzla: Udruženje za podršku i kreativni razvoj djece i mladih.
 48. Nikolić, M., Mišić, M., & Vantić-Tanjić, M. (2016). Stavovi i nivo socijalne distance prema osobama s intelektualnim teškoćama. U Vantić-Tanjić, M. i Nikolić, M. (ur.), *Unapređenje kvalitete života djece i mladih* (str. 405-418). Tuzla: Udruženje za podršku i kreativni razvoj djece i mladih i Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Univerziteta u Tuzli.
 49. Not, T. (2008). Mentalna retardacija: definicija, klasifikacija i suvremena podrška osobama s intelektualnim teškoćama. *Nova prisutnost*, 6(3), 339-351.
 50. Oakes, P. M., & Davies, R. C. (2008). Intellectual disability in homeless adults. *Journal of Intellectual Disabilities*, 12(4), 325-334.
 51. Ostojić Baus, J. (2018). Kombinirana socijalna politika prema osobama s invaliditetom-podrška socijalnom modelu invaliditeta. *Revija za socijalnu politiku*, 25(1), 49-66.

52. Parton, N. (2000). Some thoughts on the relationship between theory and practice in and for social work. *British Journal of Social Work*, 30, 449–463.
53. Petković, M. (2010). Model radnog osposobljavanja učenika s većim intelektualnim teškoćama za obavljanje poslova u bankama hrane. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 46(1), 103-112.
54. Pisaro, M. (2017). *Slobodno vrijeme i kvaliteta življenja osoba s intelektualnim teškoćama*. Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko- rehabilitacijski fakultet.
55. Poredoš Lavor, D., & Radišić, N. (2020). Otežana životna prilagodba osobe s intelektualnim teškoćama i poremećajem u ponašanju. *Policija i sigurnost*, 20(4), 609-615.
56. Rao, S. (2006). Parameters of normality and cultural constructions of “mental retardation”: perspectives of Bengali families. *Disability & Society*, 21(2), 159–178.
57. Reinders, H. S. (2008). Persons with Disabilities as Parents: What is the Problem? *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 308–314.
58. Rozman, B. (2007). Utjecaj u zajednici utemeljene rehabilitacije na kompetentnost deinstitutionaliziranih osoba s intelektualnim teškoćama. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 43(2), 67-81.
59. Shree, A., & Shukla, P. C. (2016). Intellectual Disability: definition, classification, causes and characteristics. *Learning Community*, 7(1), 9-20.
60. Sivrić, M., & Leutar, Z. (2010). Socijalni rad s osobama s invaliditetom u neprofitnom sektoru. *Ljetopis socijalnog rada*, 17(2), 241-262.
61. Skočić-Mihić, S., & Kiš-Glavaš, L. (2010). Rana i socijalna kompetencija osoba s intelektualnim teškoćama. Razlozi poslodavcima za njihovo nezapošljavanje. *Revija za socijalnu politiku*, 17(3), 387-399.
62. Skoko, B. (2019). *Modeli i alati osobno usmjerenog planiranja podrške za osobe s intelektualnim teškoćama*. Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
63. Snell, M. E., Luckasson, R., Borthwick-Duffy, W. S., Bradley, V., Buntinx, W. H. E., Coulter, D. L., Craig, E. P.M., Gomez, S. C., Lachapelle, Y., Reeve, A., Schalock, R. L., Shorgen, K. A., Spreat, S., Tasse, M. J., Thompson, J. R.,

- Verdugo, M. A., Wehmeyer, M. L., & Yeager, M. H. (2009). Characteristics and Needs of People With Intellectual Disability Who Have Higher IQs. *Intellectual and Developmental Disabilities, 47*(3), 220–233.
64. Stansfield, A. J., Holland, A. J., & Clare, I. C. H. (2006). The sterilization of people with intellectual disabilities in England and Wales during the period 1988 to 1999. *Journal of Intellectual Disability Research, 51*(8), 569–579.
65. Stenfert Kroese, B., Hussein, H., Clifford, C., & Ahmend, N. (2002). Social support networks and psychological wellbeing of mothers with intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities 15*, 324–340.
66. Šafranko, E., & Frey Škrinjar J. (2003). Istraživanje stavova naše društvene zajednice prema zapošljavanju osoba s težom mentalnom retardacijom u redovitim uvjetima. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, 39*(2), 157–168.
67. Škrobo, M., Šimleša, S., & Ivšac Pavliša, J. (2016). Obilježja socijalne kognicije kod osoba s poremećajem iz spektra autizma, posebnim jezičnim teškoćama i intelektualnim teškoćama. *Logopedija, 6*(1), 6–13.
68. Šverko, B., Galić, Z., & Maslić Seršić, D. (2006). Nezaposlenost i socijalna isključenost: longitudinalna studija. *Revija za socijalnu politiku, 13*(1), 1–14.
69. Tassé, M. J., Luckasson, R., & Schalock, R. L. (2016). The Relation Between Intellectual Functioning and Adaptive Behavior in the Diagnosis of Intellectual Disability. *Intellectual and Developmental Disabilities, 54*(6), 381–390.
70. Tassé, M. J., Schalock, R. L., Balboni, G., Bersani, H., Borthwick-Duffy, S. A., Spreat, S., Thissen, D., Widaman, K. F., & Zhang, D. (2012). The Construct of Adaptive Behavior: Its Conceptualization, Measurement, and Use in the Field of Intellectual Disability. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities, 117*(4), 291–303.
71. Teodorović, B., & Bratković, D. (2001). Osobe s teškoćama u razvoju u sustavu socijalne skrbi. *Revija za socijalnu politiku, 8*(3-4), 279–290.
72. The Authors (2008). Parents labelled with Intellectual Disability: Position of the IASSID SIRG on Parents and Parenting with Intellectual Disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 21*(4), 296–307.

73. Totsika, V., Hastings, R., & Vagenas, D. (2017). Informal caregivers of people with an intellectual disability in England: health, quality of life, and impact of caring. *Health and Social Care in the community*, 25(3), 951-961.
74. Unicef (2015). *Siromaštvo i dobrobit djece predškolske dobi u Republici Hrvatskoj*. Dostupno na mrežnoj stranici: https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2015/09/Publikacija_Siromastvo_Unicef_2015_online.pdf.
75. Vuković, I. (2016). *Inkluzija osoba s poteškoćama u razvoju u zajednici*. Završni rad. Sveučilište u Splitu, Sveučilišni odjel zdravstvenih studija.
76. Zadković, K. (2019). „*Inkluzija i socijalna integracija osoba s invaliditetom*“. Završni rad. Sveučilište u Dubrovniku.
77. Zakon o djelatnosti socijalnog rada. *Narodne novine*, br. 16/2019., 18/2022.
78. Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom. *Narodne novine*, br. 157/2013., 152/2014., 39/2018., 32/2020.
79. Zakon o socijalnoj skrbi. *Narodne novine*, br. 18/2022., 46/2022.
80. Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba s invaliditetom i Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom. *Narodne novine, Međunarodni ugovori*, br. 6/2007., 5/2008.
81. Zovko, G. (2000). Socijalna skrb o invalidima u Republici Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 7(3), 273-287.
82. Wang, M., & Brown, R. (2009). Family Quality of Life: A Framework for Policy and Social Service Provisions to Support Families of Children With Disabilities. *Journal of Family Social Work*, 12(2), 144–167.
83. Wilson, S., McKenzie, K., Quayle, E., & Murray, G. (2013). A systematic review of interventions to promote social support and parenting skills in parents with an intellectual disability. *Child: Care, Health and Development*, 40(1), 7–19.
84. Woolf, S., Woolf, C. M., & Oakland, T. (2010). Adaptive Behavior Among Adults With Intellectual Disabilities and Its Relationship to Community Independence. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 48(3), 209-21.